

RASELJENA HRVATSKA – SVJETSKI OKVIR, VRSTE RASELJENIKA I NJIHOVI POGLEDI NA POVRATAK

DR. MILAN MESIĆ

SUVREMENI IZBJEGLIČKI TIJEKOVI I MEĐUNARODNA ZAJEDNICA

Tijekom cijele povijesti gotovo su se sve imperijalne sile služile (prisilnim) premještanjem stanovništva, bilo naseljavanjem bilo iseljavanjem. Prve masovne deportacije nepoželjnog pučanstva, o kojima postoje pisani zapisi, provodili su Hetiti. Nakon njih, Asirci su deportacije usavršili do preseljenja cijelih naroda. Slično čine Novobabilonci, o čijim perfidnim metodama dezintegracije ličnosti i identiteta prognanika svjedoči jedan od najpotresnijih i najdirljivijih psalama iz *Starog zavjeta* – »Prognanikova pjesma«. (7)

Ni dvadeseto stoljeće nije pošteđeno masovnih nedobrovoljnih migracija i progona raznih etničkih, vjerskih i političkih skupina. Prvo balkanski ratovi, a potom raspadanje Otomanskog imperija i njegovo povlačenje iz Europe pokreće rijeke izbjeglica u međusobno suprotnim smjerovima. Konvencija iz Lusanne (1923), nakon grčko-turskog sukoba (1922) samo je, sa stajališta međunarodnog prava, sankcionirala prisilnu razmjenu stanovništva između dvije zemlje. Ukupno oko 1,3 milijuna Grka (uključujući desetke tisuća iz Rusije i Bugarske) preseljeno je u Grčku, te oko 400.000 Turaka u Tursku. Istodobno je iz Grčke u Bugarsku iseljeno preko 220.000 Bugara. Od progona i masakra spasilo se do 1923. bijegom iz Turske približno 320.000 Armena, raštrkavši se po Bliskom Istoku, Balkanu i raznim europskim zemljama. Bilo je i drugih velikih pokreta izbjeglica, izazvanih prvim svjetskim ratom i oktobarskom revolucijom.

Novonastajuća međunarodna zajednica, prvo u obliku Lige naroda, a onda Organizacija ujedinjenih naroda, rano je prihvatila svoju odgovornost za pomoć pojedinim skupinama izbjeglica i postupno gradila institucionalni okvir za proširenje svoje nadležnosti. Još je 1921. Liga naroda imenovala norveškog istraži-

vača F. Nansena za »visokog povjerenika u vezi s problemima ruskih izbjeglica u Europi«. Radilo se o potrebi zbrinjavanja oko 1,5 milijuna ruskih državljana koji se nisu mogli, ili nisu željeli, nakon završetka rata vratiti u novu sovjetsku državu. Nansen je ostao na dužnosti »visokog povjerenika« sve do svoje smrti 1930. Osobito je zaslužan za uvođenje tzv. »Nansenovog pasoša«, na koji su imali pravo svi koji su izgubili državljanstvo, ili kojima je državljanstvo oduzeto. Kasniji Visoki povjerenik za izbjeglice, ser Robert Emeron, postao je i direktor novoobrazovanog Međuvladinog komiteta za izbjeglice (*Inter Government Committee for Refugees*) koji je postojao do kraja drugoga svjetskog rata.

Krhka struktura i odnos globalnih političkih snaga u Ligi naroda otežavao je internacionalizaciju posebice pitanja njemačkih izbjeglica (Židova i političkih izbjeglica). Mandat Visokog povjerenika, koji je uoči rata objedinio dotad autonomni Ured visokog povjerenika za njemačke izbjeglice s Nansenovim Međunarodnim uredom za izbjeglice, na posredovanje, pružao je pravnu zaštitu izbjeglicama i koordinirao materijalnu pomoć i davanje sredstava vladama i privatnim organizacijama koje su ih zbrinjavale.

Kako se bližio kraj drugoga svjetskog rata, postalo je jasno da će se svijet, ponajprije Europa, morati suočiti s takvim razmjerima izbjegličkih tijekova, kojima se teško može naći premca u povijesti čovječanstva. Često se ponavlja procjena o četrdeset milijuna poslijeratnih izbjeglica i raseljenih osoba. Pol Tabori je, pak, isticao da je barem oko sto milijuna ljudi tijekom cijeloga rata bilo pogođeno privremenim ili trajnim nedobrovoljnim preseljavanjima (ne računajući azijska kretanja). Poluslužbeni podaci zapadnih savezničkih štabova i UNRRE (*United Nation Relief and Rehabilitation Administration*), naspram ovih procjena, govore o jedanaest milijuna raseljenika, ne računajući brojne skupine repatriраних Nijemaca. Kad se onima koji se nisu željeli vratiti u svoje domovine dodaju predratne izbjeglice, dolazi se do brojke od oko 1,6 milijuna ljudi kojima se u nekoj drugoj zemlji moralo naći trajno utočište.

Trebalo je najprije utvrditi tko sve ima pravo na pomoć međunarodne zajednice. U Ujedinjenim narodima vodile su se rasprave o razlikovanju »pravih izbjeglica« od »raseljenih osoba«, s time da se u njih ne računaju »ratni zločinci i kvislinski«, kao ni »Nijemci koji su prebačeni u Njemačku iz drugih zemalja ili koji su pobjegli u druge zemlje pred savezničkim trupama«. Dvije godine nakon rata stvorena je, pod okriljem Ujedinjenih naroda, Međunarodna organizacija za izbjeglice (*International Refugees Organization*). Do njezina ukinuća 1951, uz pomoć ove organizacije nova su prebivališta nađena za više od milijun ljudi, a repatriрано je manje od 73 tisuće osoba, što je bio glavni prigovor njezinu djelovanju. Iste godine započeo je mandat Visokog povjerenika Ujedinjenih naroda za izbjeglice (*UN High Commissioner for Refugees – UNHCR*), koji je, unatoč inicijalnoj zamisli o privremenosti, postao trajnom i središnjom institucijom međunarodne zajednice za pomoć izbjeglicama. Karakter njezina djelovanja mora biti »potpuno nepolitički« (što praktički nije lako postići, budući da su uzroci izbjegličkih kriza eminentno političke prirode).

U početku je u Generalnoj skupštini prevagnuo stav da je nova institucija odgovorna samo za kategorije izbjeglica koje su bile u nadležnosti Međunarodne organizacije za izbjeglice, a to znači za predratne i ratne europske izbjeglice, odnosno one koje nemaju zaštitu ni jedne države. Ovakav stav proizlazio je i iz temeljnog određenja mandata UNHCR, usmjerenog ponajprije na pružanje međunarodne pravne zaštite izbjeglicama, a ne na njihovo uzdržavanje. To nije zadovoljavalo zahtjeve, koji su se već tada čuli, za proširenjem mandata UNHCR, odnosno »univerzalizacijom« pojma izbjeglice. Tako je grčki predstavnik tražio pomoć za oko 700.000 »raseljenih osoba« koji su izgubili svoje domove u građanskom ratu. Predstavnici Indije i Pakistana govorili su o milijunima »izbjeglica« koji su prelazili iz Indije u Pakistan i obrnuto, nakon stvaranja dvije samostalne države. Arapske su zemlje upozoravale na rastući problem palestinskih izbjeglica.

Međunarodno pravno određenje izbjeglica dano je u Konvenciji glede statusa izbjeglica (*Convention Relating to the Status of Refugees*), koju je Generalna skupština prihvatila godinu dana nakon osnivanja Visokog povjerenika za izbjeglice. Ovdje je ustanovljeno da status izbjeglice može dobiti osoba koja se »zbog dobro utemeljenog straha od progona zbog rase, religije, nacionalnosti, pripadništva posebnim socijalnim grupama ili političkom mišljenju, nalazi izvan zemlje svog državljanstva i nije kadra – ili, zbog straha, nije voljna koristiti se zaštitom te zemlje; ili koja, ne imajući državljanstvo i bivajući izvan zemlje svoga uobičajenog boravka, kao rezultat takvih događaja, nije kadra, ili zbog straha, nije se voljna u nju vratiti«. Ubrzo se, međutim, pokazalo da osiguranje prava konvencijskim izbjeglicama temeljem Deklaracije o ljudskim pravima Ujedinjenih naroda nije dovoljno, a često ni svrhovito, budući da je uglavnom riječ o masama ljudi bez osnovnih sredstava za život. Zato će se, s posebnim zadatkom prikupljanja i pružanja materijalne pomoći pojedinim izbjegličkim skupinama, osnivati specijalizirane agencije Ujedinjenih naroda, a ponekad i UNHCR dobiva posebne zadatke, koji su izvan opće utvrđene nadležnosti ove agencije.

Kraj drugoga svjetskog rata nije označio i početak trajnog mira u svijetu. Lokalni sukobi ubrzo su se proširili diljem zemaljske kugle. Među prvim lokalnim, odnosno regionalnim, ratovima i s najdalekosežnijim posljedicama za uzrokovanje izbjegličkih tijekova svakako je bio onaj 1948–49, između nove izraelske države i Arapa. Taj prvi arapsko-izraelski rat rezultirao je bijegom oko 500.000 ljudi iz svojih domova i područja gdje su do tada živjeli. Uglavnom su to bili Arapi-Palestinci, a bilo je i skupina Armenaca, Grka i ne-Židova raznoga drugog etničkog podrijetla. Sukobi su nastavljeni, kao i preseljavanja stanovništva na tom području. Do sredine 1966. prema podacima Agencije UN za pomoć palestinskim izbjeglicama na Bliskom Istoku (*the United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees in the near East – UNRWA*), registrirano je 1.317.000 izbjeglica (3:157–8).

S prvim antikolonijalnim borbama počinje od sredine 50-ih na afričkom kontinentu (Alžir) izbjeglički pokret, da bi ga revolucije, ratovi, etnički sukobi, raširili s jednog njegova kraja na drugi, tijekom 60-ih i 70-ih godina. Mirovna

konferencija u Genevi (srpanj 1954), kojom su prekinuta ratna neprijateljstva u Vijetnamu, Laosu i Kambodži a Vijetnam podijeljen po sedamnaestoj paraleli, označila je i početak masovnih evakuacija pučanstva, sa sjevera na jug ove podijeljene zemlje. Izbijanjem gerilskoga rata, preseljenja će prerasti u dugoročne izbjegličke tijekove (3:156–7). Veliki izbjeglički valovi zahvaćaju potom jugoistočnu Aziju (Afganistan), ponovno Vijetnam nakon završenog američko-vijetnamskog rata (»ljudi iz čamaca«), Latinsku Ameriku (područje njezina južnog čunja, Salvador, Nikaragvu, Gvatemalu).

Organizacija Ujedinjenih naroda oklijevala je s internacionalizacijom poslijeratnih nedobrovoljnih i političkih migracija. Takva je politika djelomice proizlazila iz tradicionalnog shvaćanja suvereniteta države, koje se suprotstavljalo svakom miješanju u njezine »unutrašnje stvari«, na što su bile osobito osjetljive novonastale i nestabilne države trećega svijeta odakle su suvremeni izbjeglički tijekovi baš i dolazili.

Prijelomni događaj u poslijeratnoj izbjegličkoj politici međunarodne zajednice bila je mađarska izbjeglička kriza, nakon neuspješnog ustanka u Mađarskoj 1956. protiv sovjetske hegemonije i komunističke vlasti. Posebnom rezolucijom OUN je ovlastila svojega Visokog povjerenika da koordinira pomoć za 200.000 mađarskih izbjeglica. Napokon, posebnim *Protokolom* koji je prihvatila Generalna skupština 1966. i formalno je uklonjeno vremensko i geografsko ograničenje za primjenu *Konvencije*. Do kasnih 70-ih razvijen je cjelovit sustav međunarodne, regionalne i nacionalne odgovornosti za izbjeglice, koji je uključivao 30-ak međunarodnih ugovora, 20-ak regionalnih sporazuma, te značajnija financijska sredstva. Uz ovaj pogon, a često i prije i neovisno o njemu, izbjeglicama pomaže mnoštvo dobrotvornih i dobrovoljnih organizacija i institucija.

Uz povremene oscilacije i padove, broj izbjeglica i broj država njihova podrijetla u postojanom je porastu (6:185), postavši jednim od najvećih problema međunarodne zajednice. Izbjeglička, odnosno azilantska najezda pogodila je bogatu Europu početkom osamdesetih, kad se naglo povećao broj zahtjeva za azilom, u čemu su tada prednjačili Poljaci i Turci, a rastućim trendovima prijetile su i izbjeglice iz Trećeg svijeta (1:592). Još potkraj 1988. procijenjeno je da se u stranim zemljama diljem svijeta nalazi oko 18,5 milijuna izbjeglica, što je činilo tek dio ukupnog broja iskorijenjenih (*uprooted*) osoba (9:416). Drugi dio, označen kao *raseljene osobe* (*displaced persons, displaces*), često u još težim uvjetima zbog izostanka međunarodne pomoći, ostaje u unutrašnjim zbjegovima, u zemljama gdje su ponikli, a to su najčešće siromašne zemlje u razvitku.

Ipak, što je važno za našu situaciju, proširenje mandata Visokog povjerenika na unutrašnje izbjeglice ili raseljenike nije presedan u dosadašnjoj djelatnosti ove institucije. Tako je Generalni sekretar OUN-a, ubrzo nakon turske intervencije na Cipru i faktičke podjele otoka povjerio UNHCR-u dužnost glavnog koordinatora humanitarne pomoći Ujedinjenih naroda ciparskim »izbjeglicama«, zapravo unutrašnjim izbjeglicama, raseljenicima koji su bježali unutar svoje zemlje i nisu izgubili ni državljanstvo niti su ostali bez zaštite svoje države.

»Izbjegličke studije« ukazuju na temeljne uzroke suvremenoga izbjeglištva. Dvadesetak milijuna izbjeglica u svijetu »zahvaljuje« svoj eksodus dvama global-

nim povijesnim procesima: formiranju novih država i sukobima oko društvenog poretka, bilo u novim, bilo u starim državnim zajednicama. Čest je slučaj da su oba procesa istodobna u nekoj zemlji, i u pravilu je tada izbjeglištvo snažnije i veće (9:416). »Etnička heterogenost« političkih zajednica općenito se smatra glavnim razlogom sukoba i izbjegličkih pokreta u Aziji i Africi, a, po svemu sudeći, tako je i na europskom Istoku.

U literaturi je istaknut socijalno-povijesni *pattern*, koji gotovo neizbježno generira izbjeglice, a označen je kao kompetitivno formiranje nacije – države. To se događa kada prihvaćeni nacionalni model svoje ciljeve ne može postignuti ako ne naruši integritet druge države. Prvi je oblik kompetitivnog formiranja nacije-države separatizam, kojemu obično pribjegava neka manjinska etnička (nacionalna) zajednica. Drugi je iredentizam, kada država teži inkorporiranju etnički srodne skupine koja je pod jurisdikcijom druge države (10:163).

U javnoj politici termin »izbjegličko pitanje« ne obuhvaća samo aktualnu brigu o privremenom smještaju ljudi koji su morali napustiti svoje domove, nego i trajno rješavanje osnovnih izbjegličkih problema. Postoje samo tri solucije za izbjeglice: dobrovoljna repatrijacija u zemlje podrijetla, naseljavanje i integracija u zemlji prvog azila i novo naseljavanje u nekoj trećoj zemlji. Kad je riječ o unutrašnjim izbjeglicama, primjerena rješenja su: povratak u svoje domove, odnosno prijašnja prebivališta, ostanak u mjestima prvoga primitka ili naseljavanje u nekim drugim mjestima u zemlji i, napokon, emigracija u inozemstvo. Važno je naglasiti da s produženjem trajanja izbjeglištva dolazi do sve složenijih socijalno-psiholoških promjena, koje mogu dobiti i patološka obilježja i pogoditi izbjegličke zajednice i sredine njihova primitka.

Sociolozi, kao i stručnjaci drugih znanstvenih profila, pozivaju se kao savjetnici različitim agencijama (vladinim, nevladinim, međunarodnim), koje organiziraju i pružaju pomoć. To ponekad vodi zamagljivanju granica između savjetodavnog rada (*consultancy*) i istraživanja. U potrazi za podacima i sredstvima istraživači se mogu naći u sličnom klijentalnom odnosu spram agencija pomoći kao i izbjeglice ovisne o pomoći. Kako su izbjeglički problemi i njihovi uzroci vrlo delikatni i tiču se političkih i drugih interesa raznih političkih čimbenika (nacionalnih i međunarodnih), javlja se njihova nevoljnost i podozrivost autonomnim znanstvenim istraživanjima (8:3).

Istraživači na području izbjegličkih studija iznose sve snažnije argumente u prilog neovisnosti znanstvenih istraživanja. Prvo, same izbjegličke agencije i institucije pomoći po prirodi posla lako se birokratiziraju, a svaka birokratska djelatnost, mada nužna u modernom društvu, otvara pitanje svoje djelotvornosti. Drugo, »radnici pomoći« (*aid workers*), čiji se humanitarni ciljevi ne osporavaju, teško će prihvatiti da je u institucionaliziranom sućuti često ugrađen »... nesusjesni paternalizam, superiornost i monopol moralne kreposti«, ili da je »razlog zašto je teško pomoći izbjeglicama taj da im se ne priznaje nikakva odgovornost za njihove stvari od početka« (2:363). Treće, autonomna znanstvena istraživanja omogućuju istraživačima dominantan pristup izbjegličkim problemima sa stajališta izbjeglica samih.

O dijelu rezultata jednoga takvog istraživanja govori se u nastavku ovoga izvještaja.

VRSTE HRVATSKIH RASELJENIKA I IZBJEGLICA

Svekolika migracijska kretanja ljudi, od najstarijih vremena do našega doba, R. Heberle je podijelio na *dobrovoljna* i *nedobrovoljna*. Danas se o nedobrovoljnim migrantima govori uglavnom kao o izbjeglicama (*refugees*), odnosno azilantima. No, budući da je davanje azila ili priznavanje statusa izbjeglica pojedincima i skupinama nedobrovoljnih migranata u nadležnosti države u koju tražitelji stignu, ono više ili manje ovisi o vanjskoj politici dotične zemlje i njezinim političkim kriterijima, koji ne moraju biti isti u odnosu na različite izbjegličke krize.* S (međunarodno)pravnog i administrativnog stajališta izbjeglice su oni (nedobrovoljni) migranti kojima se priznaje status izbjeglica. Svi ostali migranti, prema kojima može biti, u proceduri utvrđivanja statusa izbjeglica, učinjena manja ili veća nepravda, (p)ostaju ne-izbjeglice, odnosno ekonomski ili radni migranti. Na njih se, naravno, ne proteže ista vrsta međunarodne zaštite i pomoći. Formalno-pravni pak status izbjeglice briše praktički sve razlike u predizbjegličkim iskustvima, razlozima i motivima bijega, odnosno stupnju ugroženosti za njihov normalan život i fizičku egzistenciju, te razlike u mogućnostima i pretpostavkama povratka u svoja stara prebivališta.

Neki istraživači izbjeglištva već su upozoravali da za sociološku analizu ne mogu biti zadovoljavajuće ove dihotomne kategorije. Istaknuli su da koncept izbjeglištva treba zamišljati kao varijantu na bazi indeksa opasnosti. Potrebno je, stoga, utvrditi različite »stupnjeve« izbjeglištva ili »kategorija« izbjeglica.**

Ne svodeći ih na zajednički nazivnik, W. Petersen je razlikovao dvije kategorije nedobrovoljnih migracija: *iznuđene (impelled)* i *prisilne (forced)* (5:58). U prvom slučaju migranti ipak zadržavaju određenu mogućnost odlučivanja o odlasku iz svojih dotadašnjih prebivališta, dočim su u drugom samo objekt izгона.***

U Hrvatskoj se u početku koristio pojam izbjeglica za sve njezine građane koji su zbog više ili manje opravdanog straha od progona, sukoba, ratnih razaranja i terorizma, napustili svoje domove i mjesta stanovanja, bez obzira na to jesu li otišli u inozemstvo ili ostali u zemlji. Kada se u kontekstu s međunarod-

* Tako su, primjerice, SAD većinu izbjeglica iz Salvadora tretirale kao ekonomske, iako je tamo bjesnio građanski rat. Nasuprot njima, aplikanti iz Nikaragve lako su stjecali izbjeglički status (1:590).

** Primjena ovog pristupa na spomenutu situaciju pokazala bi da većina Salvadoranaca svakako jesu izbjeglice, i to visokog stupnja, ali da osnovne sociološke uvjete ne ispunjavaju neke grupe koje su tada relativno lako ostvarivale pravo na azil, npr. sovjetski Židovi, Kubanci, Vijetnamci (10:153).

*** Iako nesumnjivo postoji razlika u židovskoj emigraciji iz nacističke Njemačke, pod pritiskom različitih antisemitskih zakona i akata, u razdoblju približno između 1933–38, i kasnije prisilne deportacije Židova u stočnim vagonima u koncentracijske logore (1938–45).

nim izbjegličkim agencijama shvatilo da međunarodno pravo izbjeglički status priznaje samo izbjeglima izvan njihove domovine, službeno je prihvaćen naziv *prognanici* za sve unutrašnje izbjeglice. U svom doslovnom značenju, međutim, ovaj hrvatski pojam upućuje na prisilno iseljene osobe (*expelled*), a ne općenito na sve raseljene osobe (*displaced persons*). Srećom, nisu sve unutrašnje izbjeglice u Hrvatskoj *prognanici* (*expellees*), u pravom značenju, jer je dobar dio njih napuštao svoje domove po vlastitoj odluci, izložen različitim vrstama i stupnjevima opasnosti. S druge strane, pravi *prognanici*, neovisno o tome nalazili se u zemlji ili izvan nje, odbijaju biti označeni hrvatskim pojmom *izbjeglica*, jer on konotira na *bijeg* (*flight*), a ne na traženje utočišta (*refuge*), kao, primjerice u engleskom ili francuskom značenju. U susretu s istraživačima, ti ljudi povrijeđeno ističu da nisu *bježali*, te ne mogu biti izjednačeni s *izbjeglicama*, nego da su protjerani i stoga da su pravi *prognanici*.

Ukratko, svjetska izbjeglička iskustva, problemi domaće terminologije i tadašnje spoznaje o uzrocima i karakteru izbjegličke krize u Hrvatskoj, naveli su me na pokušaj razrađenije tipologije nedobrovoljnih migranata.

Uz pomoć svojih suradnica, studentica sociologije na filozofskom fakultetu u Zagrebu, proveo sam seriju od osamdesetak produbljenih interviewa s raseljenim osobama u Hrvatskoj i dvadesetak s izbjeglicama iz Hrvatske. Razgovori su vođeni i snimani na kasetofone u razdoblju od početka veljače do sredine ožujka 1991, većinom u Zagrebu, zatim u nekoliko drugih mjesta u Hrvatskoj (Sisak, Osijek, Karlovac), te u Frankfurtu u Njemačkoj. Ispitanici su slučajno odabirani, često na preporuku i uz pomoć izbjeglica i raseljenika s kojima je razgovor već obavljen. Kako je u to vrijeme u Zagrebu bilo najviše raseljenika iz istočne Slavonije (osobito iz Vukovara), dobili smo najveći uzorak ispitanika iz te ratom pogođene regije Hrvatske. Ostali su došli iz zapadne Slavonije, Banije, Korduna, te poneki iz Like i Dalmacije.

Ovisno o sugovorniku, razgovor je trajao dvadesetak do četrdesetak minuta, a u rijetkim slučajevima i dulje. Pitanja su se odnosila na tri »dimenzije« izbjeglištva: prvo – razlozi i način napuštanja doma i mjesta boravišta, odnosno stupanj opasnosti s kojim su ispitanici bili suočeni; drugo – trenutačna situacija i iskustva u novim sredinama prihvata, i treće – perspektiva povratka i »suživot« Hrvata i Srba u poslijeratnoj Hrvatskoj. Za sve tri »dimenzije« konstruirali smo, na temelju analiza, odgovarajuće tipologije. Ovdje ih prenosimo u skraćenom obliku, bez ilustrativnih iskaza ispitanika. Sva snimljena svjedočanstva pohranjena su na kasetofonskim vrpcama u Arhivu Hrvatske, za buduće istraživače rata u Hrvatskoj.

Osam interviewa, proveli smo i anketno ispitivanje na uzorku od 726 raseljenih osoba i izbjeglica, podijeljenih po osnovnim socijalnim obilježjima (spol, dob, obrazovanje, regija podrijetla...), čiji su rezultati potvrdili naš koncept tipologije. (4) Prema predizbjegličkim ili preprognaničkim iskustvima, odnosno stupnju i vrsti opasnosti po život možemo, po mojem sudu, razlikovati šest vrsta ili kategorija raseljenih osoba ili izbjeglica. (Zbog konvencionalnih razloga koristimo u tipologizaciji opći pojam izbjeglica, koji uključuje vanjske i unutrašnje

izbjeglice.) To su: I – »predbjeglice«; II – pseudoizbjeglice; III – prisilne izbjeglice; IV – izbjeglice pred ratnim razaranjima i okupacijom; V – prognanici; VI – zarobljenici-prognanici.

I. »PREDBJEGLICE«

To su oni koji se na prve znakove moguće opasnosti za vlastitu i obiteljsku sigurnost odmah koriste »izlazima u nuždi«. U pravilu je riječ o pripadnicima viših društvenih slojeva koji često imaju kamo otići (bilo da u drugim mjestima imaju svoje kuće, stanove ili vikendice, bilo da im u smještaju pomažu rođaci ili prijatelji), što olakšava njihovu ranu odluku o bijegu. Zbog istih razloga ovaj je tip »izbjeglica«, odnosno raseljenika najteže vidljiv i dostupan istraživačima. »Oni u mjesta primitka ne dolaze u velikim skupinama, nego pojedinačno i brzo se uklapaju u nove sredine. Teško ćemo ih sresti u sabirnim centrima i na šalterima socijalnih službi (osim u inozemstvu). O njima s negodovanjem govore prave izbjeglice. Nakon što smo proveli terensko istraživanje, u Osijeku je izbila javna afera u svezi s povratkom iz izbjeglištva nekih ljudi na odgovornim funkcijama u lokalnim strukturama vlasti i privrede, koji su svoje institucije i sugrađane ostavili kad su bili najpotrebniji. Kad su se vratili, sa sobom su donijeli »potvrde«, izdane u republičkim instancijama vlasti, o svojim navodnim patriot-skim djelatnostima za vrijeme izbjeglištva, mahom u inozemstvu.

Kad je riječ o Srbima u Hrvatskoj, onda skupini »predbjeglica« pripadaju, primjerice, članovi obitelji oficira i policajaca koji su otkazali lojalnost hrvatskim vlastima, zatim i oni koji su unaprijed upozoreni na zaoštavanje sukoba i moguće opasnosti. Poznati su primjeri da je srpsko stanovništvo iz pojedinih nacionalno miješanih mjesta naglo iselilo baš uoči terorističkog ili vojnog napada na ta mjesta.

II. PSEUDOIZBJEGLICE

To su oni koji su svoje domove napustili bilo dobrovoljno, bilo pod pritiskom militantnih pojedinaca i skupina, pripadnika iste nacije, bez stvarnih razloga i opasnosti od druge nacionalne zajednice. Ove »izbjeglice« u funkciji su »dokazivanja« pred javnošću ugroženosti neke, u ovom slučaju srpske, manjinske etničke skupine u Hrvatskoj. Velikosrpski pokret inscenirao je ovaj tip srpskoga »izbjeglištva« najprije s Kosova, što je Miloševiću poslužilo kao opravdanje za ukidanje kosovske autonomije i zavođenje vojnopolicijske diktature. Prvi val srpskih izbjeglica iz Hrvatske u Srbiju i Bosnu i Hercegovinu (u ljeto 1991) pripada uglavnom tom tipu.

III. PRISILNE IZBJEGLICE

Riječ je o ljudima koji su doživjeli različite oblike pritiska, prijetnji i šikaniranja. Uz Hrvate i druge ne-Srbe iz nacionalno miješanih krajeva Hrvatske, koji su došli pod kontrolu lokalnih srpskih vlasti i terorista, tu se mogu naći i pojedini Srbi koji su pružali otpor srpskom terorizmu ili u njemu nisu htjeli sudjelovati.

Sve brutalnija razaranja hrvatskih gradova i sela, pljačka hrvatske imovine na okupiranim područjima i osobito monstruoza mučenja i genocidni masakri civilnoga stanovništva, izazvali su mjestimičan slijepi revanšizam na hrvatskoj strani. Osvetnici koji preuzimaju pravdu u svoje ruke teško mogu razlikovati lojalne građane srpske nacionalnosti od terorista i njihovih pomagača. Sumnjičavost i netrpeljivost (koje je izraslo na mnogim poznatim slučajevima da su se upravo domaći Srbi preko noći preobratali u pljačkaše i mučitelje svojih dotadašnjih susjeda i prijatelja Hrvata) ponegdje eskalira i do takvih oblika pritiska kao što su miniranja srpskih trgovina i kuća. U situaciji ni rata ni mira, u kojoj hrvatska država ne ostvaruje suverenitet na više od četvrtine svojega teritorija, došlo je do određene erozije pravnog sustava sigurnosti građana i zaštite ljudskih prava. Među kasnijim srpskim izbjeglicama iz Hrvatske dio je, po našim spoznajama, bio motiviran razlozima koje smo grupirali u kategoriju prisilnih izbjeglica, odnosno raseljenika.

IV. IZBJEGLICE PRED RATNIM RAZARANJIMA I OKUPACIJOM

To su ljudi koji su napustili svoje domove zbog toga što su im kuće razrušene i koji su se nalazili u neposrednoj opasnosti od ranjavanja ili smrti zbog oružanih napada na njihova mjesta (bombardiranja iz aviona, tenkova, topova i minobacača). Tu su i oni koji su bježali zbog prijetće okupacije njihova mjesta. U nekim slučajevima organizirana je evakuacija ugroženoga civilnog stanovništva. Pojedinci iz ove kategorije izbjeglica i raseljenika mogli su biti izloženi stvarno većoj životnoj opasnosti od supatnika iz prethodne kategorije. Međutim, predizbjegličko ili pretprognostičko iskustvo posljednjih opterećeno je nemjerljivim i mučnijim doživljajima straha, prijetnji, šikaniranja. Strah i od najrazornije mine ili bombe nije iste prirode kao strah od noža, od ljudi koji ti žele zlo, a u situaciji su u kojoj ga mogu nekažnjeno činiti.

Razlikovanje ovog tipa izbjeglištva od prisilnog, kao i od progona, važno je i kad se raspravlja o izgledima povratka. Daleko je, naime, jednostavnije, mada ne i lako, ponovno izgraditi srušene kuće nego izgubljeno povjerenje u ljude druge nacionalne zajednice.

V. PROGNETICI

To su stvarno prognane, odnosno prisilno raseljene osobe. Obično su ti ljudi ili članovi njihovih obitelji bili prije izгона izloženi različitim zlostavljanjima

i nasiljima. Poznato je više slučajeva grupnog protjerivanja hrvatskog i nesrpskog življa iz mjesta pod kontrolom srpskih pobunjenika i Jugoslavenske narodne armije. Protjerivanja su nastavljena i nakon dolaska *United Nations Protection Forces (UNPROFOR)*, zbog čega je hrvatska Vlada ulagala ogorčene proteste. Prognanici su često prije protjerivanja bili prisiljeni »pokloniti« svoje kuće i imanja lokalnim srpskim vlastima.

VI. ZAROBLJENICI-PROGNANICI

Osobito teško pretprognaničko iskustvo imali su oni raseljenici i izbjeglice, i hrvatski borci, i civili koji su prije toga pali u zarobljeništvo, armijsko ili, još gore, u zarobljeništvo srpskih lokalnih milicija i četnika. U zatvorima i koncentracijskim logorima prema hrvatskim zatočenicima srpski vojnici, policajci i pripadnici četničkih i drugih paramilitarnih skupina primjenjivali su grozomorne i bestijalne metode mučenja, ponižavanja, silovanja, ne poštujući ni elementarne odredbe međunarodnog prava o zaštiti zarobljenika i civilnog pučanstva.

Valja imati na umu da su izbjeglice i raseljenici – zbog predizbjegličkog odnosno predprognaničkog iskustva i ponižavajuće situacije u kojoj su se našli – »jako osjetljivi, razdražljivi i ljuti ljudi«. Povezujući sve tri dimenzije koje smo ispitivali, držimo da se u socijalno-psihološkom smislu mogu razlikovati tri tipa izbjeglica i raseljenika: I – *rezignirani*; II – *realisti*; III – *nezadovoljni*.

Kako se obiteljska, radna i stambena situacija, kao i perspektiva povratka, za svakog pojedinca može s vremenom promijeniti, to vrijedi i za njegov temeljni (tipični) odnos spram svojega izbjeglištva/prognaništva. Riječ je, dakle, o dinamičnoj tipologiji koju treba provjeravati. Za izbjegličko-prognaničku politiku važna je ponajprije spoznaja o razlikama u tipičnim reakcijama raseljenika/izbjeglica na položaj u kojem su se našli. Ona je, po našem sudu, pretpostavka osmišljenih akcija povratka.

Rezignirani raseljenici su ljudi koji više ne vide nikakav smisao života. U toj će se skupini najvjerojatnije naći oni koji su izgubili nekoga od najbližih članova obitelji, a zatim i oni kojima je uništena sva teško stečena imovina. Ovoj vrsti raseljenika ili izbjeglica gotovo je svedjedno gdje se nalaze i što će s njima biti. Oni, praktički, nisu u stanju, osobito ako su već starijih godišta, donositi racionalne odluke i pronalaziti optimalne mogućnosti za svoj povratak i reintegraciju u lokalnu sredinu. Ukratko, njima je potreban poseban program socijalno-psiholoških priprema za povratak normalnom životu samome, te aktivna pomoć i podrška društva i okoline u procesu reintegracije.

Većina ljudi svaku tešku životnu situaciju u kojoj se stjecajem okolnosti nađe, nastoji racionalizirati, prihvatiti je na način koji im olakšava vraćanje u normalan životni tijek. To je ljudski izraz prirodne borbe za opstanak. Isto tako, većina izbjeglica i raseljenika, prije ili kasnije, *realno* prihvaća svoju situaciju, u smislu nove životne datosti, elementarne nesreće, s kojom, međutim, ne prestaje život. Štoviše, nastoji se mobilizirati dodatna volja i energija, da bi se što djelotvornije odgovorilo na najteže životne izazove.

Od ovog tipa raseljenika može se očekivati izrazita kooperativnost i angažiranost, što ne znači i nekritičnost, u provođenju svakog djelotvornog programa povratka i reintegracije. Zapravo bi inicijalne povratničke akcije planski trebalo usmjeriti prema toj skupini.

Treću skupinu čini tip *nezadovoljnika*. Ovakva tipologija ne implicira, daka-ko, da su druge skupine raseljenika i izbjeglica zadovoljnici. Misli se na dominantnu reakciju spram situacije u kojoj se nalaze. To su ljudi koji ogorčeno i otvoreno iskazuju nezadovoljstvo privremenim smještajem i drugom pomoći koju primaju i, osobito, odnosom društva i političke zajednice prema raseljeničkim problemima. Na svoj usud gledaju ponajprije kao na žrtvovanje za cijelu Hrvatsku i za to u svakoj prilici očekuju moralno priznanje, ali i materijalne nadoknade. Stoga će oni rezolutno postavljati posebne zahtjeve za povratak i rješenje svoga pitanja.

Primjerena integralna politika spram problema raseljenika i izbjeglica, moralno zadovoljenje koje im treba pružiti politička zajednica, te poticajni programi povratka, mogu barem dio nezadovoljnika integrirati u središnju skupinu. No i obrnuto, izostanak svega navedenog, odnosno neprimjerena, moralno neosjetljiva, pojedinim skupinama raseljenika kao i lokalnim sredinama neprilagođena povratnička politika, dugoročno će iz skupine *realista* regrutirati *nezadovoljнике*. Također i svaki pokušaj, makako propagandno osmišljene improvizacije s povratkom, ako ide nauštrb stvarnih egzistencijalnih interesa raseljenika, urodit će teškim socijalnim posljedicama i sukobima.

Pogledi na povratak

Jedna baterija pitanja u našoj anketi, na koju je odgovorilo ukupno 726 ispitanika (od kojih su 35 vanjske izbjeglice a svi ostali raseljenici, unutrašnje izbjeglice) odnosila se na pitanje povratka. Kako u vrijeme ispitivanja nisu postojali podaci o njihovoj socioprofesionalnoj strukturi i regionalnom podrijetlu, nismo mogli planirati kvotni uzorak po osnovnim obilježjima. Osim toga, raseljeničko i izbjegličko tijelo stalno se mijenjalo u svojem obujmu i svojoj strukturi. Određen broj osoba izgubio je svoj službeni status raseljenika (prognanika) prema vladinoj *Uredbi o statusu prognanika i izbjeglica*, dio se vraćao u svoja mjesta prebivanja koja nisu okupirana, dočim su istodobno stizali novi kontingenti raseljenika i izbjeglica. Relativna reprezentativnost mogla se postići dovoljno velikim uzorkom te značajnom zastupljenošću ispitanika po svim osnovnim obilježjima. U tome smo uglavnom uspjeli, osim glede zastupljenosti ispitanika iz područja Dalmacije i Like (4:67-72), a nedovoljan je i udio srpske narodnosti i pravoslavne vjere za valjanu statističku obradu. Tako smo u uzorak dobili 59 posto ispitanica, mladih ljudi (od 18 do 30 godina) 33 posto, ispitanika srednje dobi (od 31 do 50 godina) 37 posto i starijih 30 posto; s nepotpunom osmogodišnjom školom 21 posto, s osmogodišnjom 22 posto, srednjom 45 i višom ili visokom 12 posto, i tako dalje.

Velika većina respondenata nađena je na sabirnim mjestima i prihvatilištima za raseljenike, kao što su hoteli, sportske dvorane, domovi umirovljenika i slično, dok je manji dio ispitivan u privatnim kućama ili stanovima. Anкета je, dakako, bila anonimna, ali je svejedno kod dijela raseljenika i izbjeglica izazivala određenu sumnjičavost, uobičajenu kad je riječ o osjetljivim osobnim i socijalnim pitanjima. Ipak, ovi »osjetljivi i ljuti ljudi« uglavnom su savjesno prihvaćali sudjelovanje u anketi, a anketarke su zabilježile i slučajeve ispitanika koji su naš stručni posao shvatili i kao svojevrsnu društvenu pozornost, koja im je toliko potrebna, a mnogi osjećaju da im je uskraćena ili da je nedovoljna. Stoga su anketarke posebno bilježile njihove primjedbe na smještaj i zbrinjavanje, kao i prijedloge za poboljšanje njihova položaja, što smo zatim poslali Uredu za izbjeglice i prognanike Vlade Republike Hrvatske.

Za razumijevanje odgovora naših ispitanika treba imati u vidu da smo razgovore i anketu vodili dok kraj rata nije bio izvjestan, a nisu postojali ni vladini programi povratka. Iz intervjua smo razabrali tri vrste orijentacija glede povratka. Prva i najveća skupina na povratak gleda ponajprije *kao moralnu obvezu spram stradalnika, predaka, domovine*. Druga velika skupina povratak veže uz *osiguranje temeljnih materijalnih i sigurnosnih pretpostavki*, a treća, u to vrijeme marginalna, orijentirana je na *trajne migracije*. Ovdje, međutim, analiziramo odgovore na tri pitanja o povratku iz naše ankete.

Prvo je pitanje postavljeno na impersonalan način: **Što mislite hoće li se izbjeglice i prognanici vratiti u mjesta iz kojih su morali pobjeći?** Ponudeni odgovori i dobivene relativne frekvencije su:

1. svi će se vratiti (20,7 posto)
2. većina će se vratiti (61,7 posto)
3. samo će se manji dio vratiti (17,5 posto)

Ispitanici u izrazitoj većini (realno) ocjenjuju da će se većina njih (prije ili kasnije) vratiti iz mjesta iz kojih su morali otići, mada je zabrinjavajući i upozoravajući dio onih koji smatraju suprotno. U ovom iskazu istodobno se ogleda racionalna procjena izgleda za povratak, nada u povratak i osobni planovi. S obzirom na različite dimenzije implicirane u ovoj općoj procjeni o povratku izbjeglica i prognanika, ne začuđuje postojanje bitnih razlika u odgovorima različitih obrazovnih razreda. Neke druge nezavisne varijable, protivno očekivanju, nisu potvrdile statistički značajne razlike.

Tablica – Obrazovanje i opća procjena o povratku

školska naobrazba	koliko će se izbjeglica/prognanika vratiti		
	svi %	većina %	manji dio %
bez osnovne	27,0	59,2	13,2
s osnovnom	27,8	51,9	20,4
srednja	17,3	64,2	18,5
viša i visoka	7,1	76,2	16,7

Ako srednja solucija odgovora počiva, kao što sami mislimo, ponajprije na racionalnoj dimenziji procjene, na »logici stvari« da će se većina izbjeglica i prognanika, kad se jednom rat svrši, vratiti u svoja mjesta i svoje domove, onda je razumljivo zašto joj se najčešće priklanjaju najobrazovaniji, a puno manje niže obrazovani. Određena nepravilnost tendencije između ispitanika bez osmogodišnje i s osmogodišnjom školom može biti slučajna, a i u drugim pitanjima se pokazalo da smo uvelike napravili umjetnu podjelu između ovih podskupina, jer je, zapravo, riječ u osnovi o istoj nižoj obrazovnoj razini.

Drugo je pitanje postavljeno osobno: **Što mislite gdje ćete nakon rata živjeti?**

1. *gdje sam živio i prije* (63,4 posto)
2. *u mjestu gdje sam sada u izbjeglištvu/prognaništvu* (5,1 posto)
3. *negdje drugdje* (5,9 posto)
4. *ne znam* (25,2 posto)

Usporedba s prethodnim pitanjem pokazuje da je proporcija onih koji misle da će sami, nakon rata, ponovno živjeti gdje i prije, otprilike jednaka proporciji procjene o povratku većine. Time je posredno potvrđena naša teza o realnosti i racionalnosti te procjene.

Napominjemo da je solucija pod brojem tri ovdje sažela izvorne dvije alternative: *negdje drugdje u Hrvatskoj* i *negdje drugdje u inozemstvu*. Ovu drugu potvrdilo je samo 9 ispitanika iz našega uzorka, odnosno 1,2 posto, pa se s tako malom podskupinom ne bi mogla provoditi križanja. No, taj se nalaz nikako ne smije uzeti ni kao približna indikacija o jačini orijentacije hrvatskih izbjeglica i prognanika na odlazak u inozemstvo. Tome će ponajprije težiti oni koji su već vani, a naša je podskupina vanjskih izbjeglica nereprezentativna, iz samo jedne zemlje i premala za bilo kakvo utemeljeno uopćavanje. Osim toga, naša su predviđanja da će, nakon inicijalnog povratka i poteškoća s kojima će se neminovno izbjeglice i povratnici susresti, ojačati orijentacija na migriranje u druge dijelove Hrvatske i, posebice, inozemstvo. Povratak je za svakog čovjeka – koji je nedobrovoljno napustio svoje mjesto i dom – i simbolički čin, koji se mora ispuniti ako je ikako moguće. (Mogu mu se suprotstaviti, kako smo čuli u interviewima, samo posebno bolne uspomene, koje duševnu hranu nalaze u negativnoj simbolici odbijanja povratka na »proketo mjesto«.) No jednom, kad je *ognjište* vraćeno u obiteljski posjed i obnovljeno (simbolički), čovjek može slobodno tražiti bolje uvjete za život.

Očekivanja ispitanika gdje će nakon rata živjeti ovise, kako sugeriraju statistički značajne razlike u odgovorima, o nekim njihovim posebnim obilježjima, uvjetima i sredinama u koje bi se trebali vratiti. To je, prvo – obrazovanje, često potvrđeno kao djelujuća nezavisna varijabla.

Tablica – Obrazovanje i očekivanje gdje će nakon rata živjeti

školska naobrazba	gdje očekuju da će nakon rata živjeti			
	1 %	2 %	3 %	4* %
bez osnovne	75,0	2,0	2,0	21,1
s osnovnom	66,1	4,9	3,7	24,7
srednja	61,1	5,6	5,9	27,5
viša i visoka	48,8	8,3	16,7	26,2

* Brojevi u tablici odgovaraju rednim brojevima odgovora na pitanje

Dakle, tri od četiri raseljenika bez osnovne škole očekuje da će nakon rata živjeti gdje i prije, u odnosu na dva od tri srednjoobrazovana i tek svakoga drugoga visokoobrazovanog. Razlika je još drastičnija u razmišljanju o životu *negdje drugdje*, na što, kao mogućnost, posjednici više ili visoke diplome računaju osam puta češće od onih bez ikakve diplome. Razlike su čak naglašenije nego što smo očekivali. Poznato je da su obrazovaniji mobilniji, pa je razumljivo da će u većoj mjeri tražiti i druge izlaze iz svojega sadašnjeg položaja osim povratka, posebice ako ovaj vodi samo u daljnja odricanja. Odgovori obrazovanih iz našeg uzorka, sukladni su i njihovoj relativno manjoj uvjerenosti da će Hrvatska uspjeti vratiti pod svoju stvarnu vlast sva područja koja su sad okupirana (iskazanu u jednom drugom pitanju u anketi) te da će na tim područjima nju (vlast) držati Hrvati.

Relativna brojnost raseljenika i izbjeglica koji misle živjeti gdje i prije ovisi i o regiji iz koje dolaze, odnosno u koju bi se trebali vratiti. Iznenaduje nalaz da na tu soluciju svojega sadašnjeg položaja misli relativno najviše ispitanika iz karlovačko-kordunske regije.

Hrvati se od Srba i podskupine ostalih nacionalnosti bitno razlikuju u namjerama gdje misle živjeti. Dakle, 65,1 posto prvih, u odnosu na 40,1 posto drugih i 52,6 posto ostalih, misli se vratiti u mjesta koja su morali napustiti. Čak 22,2 posto Srba iz našeg uzorka misli ostati u mjestu u koje su izbjegli, o čemu razmišlja samo 4,6 posto Hrvata i nijedan iz treće podskupine. Ovi posljednji u najvećoj mjeri (42,1 posto) u vrijeme ispitivanja nisu znali odgovoriti na pitanje, kao ni svaki treći Srbin i svaki četvrti Hrvat. O mogućnosti života *negdje drugdje* razmišljao je samo jedan (2,3 posto) ispitanik srpske i jedan (5,3 posto) ostalih nacionalnosti, u čemu se nisu bitno razlikovali od Hrvata (5,8 posto). Da su nam posljednja dva poduzorka po nacionalnom obilježju reprezentativniji (imali smo svega 3,7 posto Srba i 2,6 posto ostalih u uzorku) morali bismo zaključiti da postoje neki posebni razlozi koji ih navode, posebice Srbe, da manje misle o povratku. Je li riječ o tome da se oni Srbi koji s Hrvatima dijele izbjeglištvo (a ne sa srpskom izbjegličkom maticom u Srbiji) više od njih boje zajedničkog života sa Srbima koji su, na ovaj ili onaj način, ostali ili odlazili na *drugu stranu*?!

Očekivali smo, i to je potvrdila statistička značajnost razlike, da će izbjeglice i prognanici iz nacionalno miješanih krajeva, odnosno mjesta, u većoj mjeri težiti promijeniti svoje prebivalište nakon rata. Doista, prvi su u 59,6 posto slučajeva izjavili da misle živjeti gdje i prije, u odnosu na 80,6 posto ispitanika iz druge podskupine. Ispitanici iz nacionalno mješovitih sredina nešto češće razmišljaju o drugoj i trećoj soluciji poslijeratnog života (5,3 i 6,5 posto), nego iz nacionalno homogenih (3,6 i 3,6 posto). No, držimo da razlika između jednih i drugih u onosu spram povratka ne proizlazi iz želje prvih da ostanu u mjestu u koje su izbjegli ili prognani, ili da žive negdje drugdje, nego ponajprije iz nevjerice u suživot ili zajednički život i straha od budućih pritisaka, tlačenja i progona. Otuda ti ljudi u puno većoj mjeri (28,6 posto prema 11,5 posto) jednostavno ne znaju kuda će poslije rata.

Kako su ogromna većina naših ispitanika po nacionalnosti Hrvati, razumljivo je da će se oni teže vraćati u krajeve i mjesta u kojima Srbi čine većinu. U tom slučaju sprema se vratiti 54,9 posto naših ispitanika. U mjesta s hrvatskom većinom namjerava se vratiti 65,8 posto izbjeglica i prognanika. Kad se taj nalaz usporedi sa znatno većom proporcijom raseljenika iz nacionalno homogenih mjesta koji računaju na povratak, lako je zaključiti da za dio njih (razlika između jedne i druge proporcije odgovora) niti relativna većina hrvatskog življa nije garancija da će moći mirno živjeti tamo gdje i prije.

Značajna proporcija ispitanika (15,9 posto) iz mjesta sa srpskom većinom misli ostati u mjestu sadašnjeg boravka. (Unutar podskupine vjerojatno relativno veći udio čine Srbi, budući da su se u većoj mjeri izjasnili za istu soluciju). Na to računa i troje ispitanika (21,3 posto) iz mjesta s nekom drugom nacionalnom većinom, ali samo 3 posto Hrvata. Između Srba i Hrvata nema, čini se, bitne razlike u optiranju za treću soluciju (6,1 i 5,8 posto), a približno isto ih nije znalo odgovoriti (23,2 i 25,3 posto). (Odgovarajuće frekvencije za posljednju podskupinu su 0,0 i 28,6 posto.)

Slijedeća kondicija povratka, koju smo ustvrdili testiranjem statističke značajnosti razlike, tiče se psihičkog stanja ispitanika. Manje od polovice (46,9 posto) ispitanika koji se osjećaju *potpuno slomljenim ljudima i ne vjeruju da će više normalno živjeti* ne misli na povratak. Čak 40,6 posto njih ne zna (a jedva da ih to i zanima) gdje će nakon rata živjeti. Razlike između onih koji *teško sve ovo podnose, ali se nadaju da će opet moći normalno živjeti* i onih koji *vjeruju da je najgore prošlo i da će uskoro normalno živjeti* čine se neznatnima. Prvi misle na povratak u 66,2, a drugi u 69,8 posto slučajeva. Na pitanje ne zna odgovoriti svaki četvrti (24,1 posto) iz prve podskupine i 17,7 posto iz druge. *Potpuno slomljeni* relativno češće (7 posto) optiraju za ostanak u mjestu tadašnjeg prebivališta od ispitanika posljednjih dviju podskupina (4 i 5,7 posto), dočim se u izboru treće solucije sve tri podskupine gotovo slažu (5,5 , 5,5 i 6,8 posto).

Izbjeglice i prognanici koji su uvjereni da će stvarnu vlast u krajevima Hrvatske koji su sada pod kontrolom pobunjenih Srba i Armije imati Hrvati, u ogromnoj većini (71,4 posto) misle na povratak. Slijede ih oni koji računaju na *podjelu vlasti između republičkih i lokalnih organa* (61,6 posto), a daleko zao-

staju (29,2 posto) oni koji se boje da će stvarnu vlast zadržati Srbi. Gotovo polovica (47,7 posto) posljednjih ne zna gdje će živjeti, prema svakom petom (20,8 posto) iz prve i svakom četvrtom (24,6 posto) iz druge podskupine. Posljednji, razumljivo, relativno češće (13,9 posto spram 3,4 posto i 5,4 posto prvih i drugih) misle ostati u mjestu tadašnjeg boravka. Razlika je manja u optiranju za treću soluciju (9,2 posto u odnosu na 4,1 posto i 8,5 posto).

Zanimale su nas, međutim, i njihove želje: **Kad biste mogli birati, gdje biste nakon rata živjeli?** Alternative su postavljene na isti način kao u prijašnjem pitanju, ali smo izostavili konformistički odgovor – *ne znam*. Držimo, naime, da neke važne a moguće promjene tijekom vremena, s kojima ispitanici u trenutku ispitivanja nisu mogli računati, mogu aktivirati njihove stvarne preferencije glede izbora mjesta življenja, što valja imati u vidu.

Dakle, kad bi to ovisilo o njihovu slobodnu izboru, 82,9 posto izbjeglica i prognanika živjelo bi gdje i prije rata. Mala razlika u odnosu na frekvenciju istog odgovora u prethodnom pitanju potvrđuje da ispitanici trezveno razmišljaju o svojoj budućnosti, da nastoje razlučiti svoje želje od stvarnih pretpostavki povratka. Ipak, nije zanemariv ni udio onih koji bi radije otišli živjeti nekamo drugamo (11,5 posto) ili ostali živjeti u mjestu tadašnjeg boravka.

U načelu, ljudi koji su nedobrovoljno napustili svoja obitavališta teže se vratiti, to je prirodno i ljudski. U takvoj težnji mogu ih ometati različiti razlozi, a predizbjeglička i predprognanička iskustva mnogih od naših ispitanika mogla bi objasniti i veći udio onih koji ne misle da će živjeti gdje i prije, od onoga koji smo ustvrdili u ovom istraživanju. Kad već postoje prepreke povratku, materijalne, sigurnosne, socijalno-psihološke, ljudi traže druge izlaze, za koje postoje barem neki izgledi da ih ostvare. Rezultat takvog mišljenja su odgovori na pitanja koja smo sada analizirali.

Literatura

1. Gallagher, Denis (1989), »The Evolution of the International Refugees System« *International Migration Review* XXIII/87.
2. Harrel-Bond, B. E. (1986), *Imposing Aid: Emergency Assistance to Refugees*, Oxford University Press.
3. Helborn, Louise (1968), »Refugee Migration in the Twentieth Century«, u: *World Migration in Modern Times*, ed. by F. D. Scott, Englewood Cliffs, New Jersey Prentice Hall, Inc.
4. Mesić, Milan (1992), *Osjetljivi i ljuti ljudi – hrvatske izbjeglice i prognanici*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, Ured za prognanike i izbjeglice Vlade Republike Hrvatske.
5. Petersen, W. (1966), »A General Typology of Migration«, u: Clifford Jansen (ed) *Readings in the Sociology of Migration*. Pergamon Press.
6. Rogge, John; Ahol. Joshua. (1989) »Repatriation: Its Role in Resolving Africa's Refugee Dilemma« *IMR* XXIII/87.

7. *Stari zavjet*, Psalam 137(136).
8. Zetter, Roger. (1988) »Refugees and Refugee Studies – A Label and an Agenda«, *Journal of Refugee Studies* I/1.
9. Zolberg Aristide, R. (1989) »The Next Waves: Migration Theory for a Changing World«, *IMR* XXIII/87.
10. Zolberg Aristide; Suhrke, Astri; Aguayo, Sergio. (1986) »International Factors in the Formation of Refugee Movements«, *IMR* XX/74.

Summary

In the first part, the author points out that the imperial politics have been using forcible migrations, through the history of mankind. Numerous non voluntary migrations in the twentieth century have soon become one of the central problems of the international community. Basically, Mesić follows establishing and determination of the mandate of the United Nations High Commissioner for Refugees, confronted to contemporary world refugee movements.

The second part of the review presents the summary of the author's typology of the Croatian exiles and refugees, based on large empirical research. For the »inland refugees« he uses the term exiles, while displaced persons are only one of its categories. The author divides exiles in six categories: »pre refugees«, pseudo refugees, exorbitant refugees, refugees before war destruction and occupation, displaced persons and detainees-refugees. The research further shows that these »touchy, irritable and angry people« react differently to the tragic situation they found themselves in. Three types of reaction are sorted: resignation, realism and dissatisfaction.

The last part of the work is based on the results of the questionnaire containing numerous questions on the return, which was carried out among 726 displaced and refugees in Croatia. It showed that orientation to the return, besides general safety and political conditions, depended on some socio-professional characteristics of the questioned as well. Well educated people do not consider the possibility of return as much as less educated people. As it seems, answers about the return were also influenced by the regional origin and the nationality of the questioned.